

ICOMOS HÍRADÓ

a Magyar Nemzeti Bizottság közleményei

17. évfolyam - 5.szám

2009. október hó

A TARTALOMBÓL

**„Értéktörő városfejlesztés”
Összefoglaló a
XXV. Országos Műemléki Konferenciáról**

**TARPA, az új műemlékfalu
Egy MJT életképessége**

**„Polifon népi örökségvédelem”
Beszámoló a
a XVI. Békési Népi Építészeti Tanácskozásról**

**AZ ICOMOS MAGYAR NEMZETI
BIZOTTSÁGA FELHÍVÁSA
A
2010. ÉVI
ICOMOS-DÍJ
ÉS
MŰEMLEKVÉDELMI CITROM-DÍJ**

ADOMÁNYOZÁSÁRA

**„Mesterségek a székely közösségekben”
A II. Énlaka-konferencia eredményei és
tanulságai**

Emlékezünk rá, hogy...

Rejtett évfordulóink

Értékvédelem? Értékteremtés?

Veöreös András építészek az Örökség című folyóiratban megjelent Kortárs népi építészet a Kisalföldön, avagy hogyan tegyük tönkre egyszerű építészeti eszközökkel a hagyományos faluképet?¹ című cikkét olvasva megpróbáltam magamban összeszedni, hogy vajon mit is jelenthet az egyes embereknek az érték, illetve annak védelme vagy éppen nem védelme. Az építészetben és művészettörténetben legfeljebb gyenge amatőr szinten jártas emberként persze nem ezen tudományok oldaláról szerettem volna közelíteni az örökségvédelem, műemlékvédelem témaköréhez, megpróbáltam hát a kérdést egy sajátos nézőpont szerint vizsgálni. Vizsgálódásom középpontjába nem épületeket, építészeti, művészeti alkotásokat helyeztem, hanem az embert. Tettem mindezt azért, mert bár általában ezen értékek esetében azok kimagasló építészeti, művészeti vonásait térképezzük fel, ezek alapján ítéljük meg őket, azonban nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy létük az ötlettől a megvalósuláson át a megőrzésig mind-mind embereknek, építtetőknak, tervezőknek, kivitelezőknek, használóknak és tulajdonosoknak köszönhető. Az embernek, mint a társadalom tagjának. A társadalom pedig, mint ahogyan az egyén is, folyamatosan változik, formálódik, amely változások jeleit alkotásaik, jelesül az épületek is magukon hordozzák, őrzik, letéteményesei a korok emlékezetének, magának a történelemnek. Ezen állásponthoz támasztja alá William James amerikai filozófus, amikor az alábbiakat jelenti ki: „Szinte bárminek humán tartalmat adhatunk, ha történelmileg tanítjuk. A földtudomány, a közgazdaságtan és a mechanika mind humaniorák, ha oktatásukkor utalunk azon lángelmék egymás után sorjázó eredményeire, akiknek e tudományok a létüket köszönhetik. Enélkül az irodalom csupán nyelvtan, a képzőművészet műtárgykatalógus, a történelemtudomány évszámok sora, a természettudomány pedig képletek, súlyok és méretek jegyzéke marad. Egész lényünk és tudásunk emberek által keletkezett. Felismerésekre is csak emberek révén juthatunk.”²

Jelen írás ugyanakkor nem nagynevű mesterek, alkotók, építészek munkásságát kívánja bemutatni, sokkal inkább azon társadalmi, gazdasági, politikai hatásokat, amelyeknek értékeink folyamatosan kitéttek. Azt a szemléletmódot, amelyben az értékeket felismerő, becsülő és védő embernek fel kell találnia magát. Azt a kultúrkört és szellemi műhelyt keresi, ami képes hatékonyan fellépni a Földünk kincseit fenyegető globalizált felfogás és a vele gyakorta együtt járó esztelen pusztítással szemben.

Johan Huizinga holland történész szerint „A történelem az a szellemi forma, amelyben a kultúra számba veszi múltját.” Ebben a mondatban rögtön négy kulcsszót is találunk: szellem, kultúra, múlt és számbavétel. Teológiai értelemben a szellem az emberi lélek legmélyebb rétege, az emberi lét és gondolkodás alapja. A gondolkodásé, amely lehetővé teszi a nem embergépként való létezését, a világban való jártasságot, végső soron az értékek felismerését. A kultúra antropológiai értelemben egy társadalom azon ismereteinek összessége, amelyek az emberi közösség összetartozását és fennmaradását biztosítják. A múlt szó fontosságát mi sem szemléltetheti jobban, mint gróf Széchenyi István mondata, miszerint „Csak a múlt megbecsülésén épülhet fel a jelen.” Végül a számbavétel, amely csakúgy, mint egy jó pásztor esetében, elengedhetetlen javaink feltérképezéséhez.

(M)Értékvédelem

A világ felgyorsult. Úgy gondolom, hogy ez a kijelentésem vitathatatlan. Egyre többet kell dolgoznunk megélhetésünkért, a bevásárlóközpontok gombamód nőnek ki a földből környezetünkben, a bankok hitelt hitel hátán kínálnak, a média eláraszt bennünket használható információt alig-alig tartalmazó adathalmazokkal, agyunk szerepét a számítógép veszi át. Joseph Weizenbaum számítástechnikai szakember 1976-os írása szerint „A számítógép a történelempusztítás eszközévé vált, hiszen amikor a társadalom csak azt az adatot fogadja el, amely szabványos formátumú és könnyen gépre vihető, akkor a történelem, maga az emlékezet is megsemmisül.”³ Természetesen nem szükséges a

¹ Örökség XIII. évfolyam, 6. szám, 2009. június

² William James: Memories and Studies; New York, 1911

³ Joseph Weizenbaum: Computer Power and Human Reason; New York, 1976

fejlődésben ősi ellenséget látni, hiszen a gépek megkönnyíthetik mindennapjainkat, segítséget nyújthatnak többek között a lopott műtárgyak felkutatásáért folytatott harcban vagy kulturális örökségünk katalogizálásában, hogy csak egy-két területet ragadjak ki. Nem szabad ugyanakkor elfeledkezni arról, hogy a technikai fejlődés van értünk és nem pedig mi a fejlődésért. Nem megengedhető, hogy ez a minden téren tapasztalható folyamatos gyorsulás emberi kapcsolataink, tudásunk, társadalmunk rovására következzen be. Jó dolog néha mértéket tartani, felismerni a valódi értékeket, kirándulni a családdal, barátokkal vagy elidőzni egy-egy csodálatos épület előtt egy kis városi séta keretében. Akárhányszor is tesszük meg ezt, még a legtájékozottabbak is mindig fel tudnak fedezni valami újat, valami érdekeset, amit eddig nem tapasztaltak, nem vettek észre. Épített örökségünk ebben is a segítségünkre lehet, bepillantást engedve a régi korok életébe, hogy a múltunk ismeretében alakíthassuk jövőnket.

Vigyázz rám!

A jelenkori társadalmi változások egyáltalán nem a megőrzés irányában hatnak. Az erős külső hatások folytán sokakban alakult vagy alakul ki az a modernnek gondolt szemlélet, hogy a régi rossz, a régi használhatatlan, a régit le kell cserélni. Nem is olyan sok évvel ezelőtt a tulajdonosok féltve gondozták házaikat, nagy szégyen volt egy városban az omladozó vakolat, a korhadt ablak, a beszakadt tető. Manapság épületállományunk jelentős hányada az elhanyagoltságot tükrözi, az emberek túlzottan elkényelmesedtek ahhoz, hogy belássák, hogy minden létező dolog gondoskodást igényel. A tökéletes megoldást, az örökéletű darabot keresik, hiszen a valamely terméket eladni akarók ezt a gondolkodást próbálják az elmékben elültetni. Így aztán minden ami régi, értékvizsgálat nélkül a szemétkosárba kerül, hogy a legjobbnak ígért, ám hosszútávon soha nem bizonyított termék vegye át a helyét. Különösen az építésszakemberek tudhatják, hogy mennyire fokozottan igaz ez az építőiparra. Házaink már nem a legjobb, hanem a legolcsóbb anyagokból készülnek, minél gyorsabban, minél egyszerűbben, minél ötletszegényebben. Persze tisztelet a kivételnek. Okolhatjuk ezért a gazdasági helyzetet, de a vétkesek keresése a megoldás kutatása helyett régi magyar betegség és mint az annyszor bebizonyosodott már, nem visz előbbre. A probléma pedig főképp a fejekben keresendő. Tekintettel arra, hogy az egyes tárgyak, épületek nem tudnak kiállni magukért, szükség van egy erős szabályozásra és egy nagymértékű civil összefogásra, amely lehetővé teszi, hogy az őseink által megépített épületeket unokáink is csodálhassák, függetlenül jelen korunk gazdasági lobbijaitól.

Gazdaság és ami mögötte van

A gazdasági helyzet természetesen minden időben befolyásolta az építkezéseket. Csakhogy régebben nem beszélhettünk építőiparról, a mai (sajnálatos) értelmű ingatlanfejlesztésről, tömegtermelésről, gyártósorról. Sokkal inkább szakmákról beszélhettünk. Ácsokról, kőművesekről, bádgosokról, kovácsokról, asztalosokról és természetesen építésszakemberekről, tervezőkről is. Az árucikkek tömeges megjelenésükkel, olcsóbb árakkal, ugyanakkor gyakran silányabb minőségükkel, viszont annál jobb marketinggel ezen hagyományos szakmák előtt gyakorlatilag bezárták a kaput. A mesterembernek már nem csak a szakmájához kellene érteni, hanem a teljesen átalakult piaci körülményekhez, gazdasághoz, joghoz, informatikához, reklámszakmához. Az erre szakosodott nagy áruházak mögött álló csapattal ilyen feltételek mellett képtelen felvenni a versenyt, így a kézműves eszmeiség eltűnik és átveszi a helyét - az egyik barátom szavaival élve - a fröccsöntött gyermeköröm, azaz az emberi kezét sosem látott, tömegtermelt árucikk. Különösen nagy gondot jelent ez a műemlékvédelem berkein belül a nyílászárók esetében. Mondhatnánk, hogy de kérem szépen, hát haladni kell a korrallal. Tetszett már hallani a hőátbocsátási tényezőről meg a légkamrákról? Tudja, hogy a műanyag mennyivel jobban szigetel és tartósabb, szebb és olcsóbb is? Hát persze. A boltban biztos ezt mondták. Na de azt is mondták, hogy az épület légmentes lezárásával a szükséges és természetes levegőcseré nélkül majd elkezd penészesedni a lakásban a fal? És azt, hogy a fával ellentétben senki nem látott még többszáz éves műanyag ablakot? Na és azt, hogy egy jó műanyag ablak semmivel nem olcsóbb, mint egy jó fa? Különböző konferenciákon bemutatott különböző kutatások bizonyították, hogy a jó minőségű faanyagból elkészített, a tulajdonos által sokszor már menthetetlennek titulált ablakok messze megmenthetők, javíthatók, sőt, némi beavatkozással hőátbocsátási tényezőjük is a kívánt szint közelébe hozható. Még hozzá olcsóbban. Akkor most miért is kell kidobni? Hát, mert tudja a boltban azt mondták, hogy...

Arról nem is ejtettem szót, hogy az ablakok az épület szemei. Anyaguk, alakjuk, osztásuk, nyitásirányuk történetileg kialakult állapotot tükröz, így cseréjük esetében a legnagyobb körültekintéssel kell eljárni. A rendezetlen homlokzatú épület nem szép látvány, de erre még később visszatérek. A nyílászáró – talán a lakáskorszerűsítések miatt – mostanában különös figyelmet érdemelt ki, ugyanakkor egyáltalán nem szabad megfeledkeznünk az épület többi, hasonlóan fontos eleméről, alkotórészéről és tartozékáról sem.

Műemlékeink megmentéséhez elengedhetetlenül szükséges, hogy az emberek tájékozottsága egyenes arányban álljon a reklámok által gerjesztett bevásárló ösztönrel. Elengedhetetlen, hogy ezen a területen működő civil szervezetek programjaikkal, akcióikkal közreműködjenek ebben a munkában. Elengedhetetlen, hogy már az iskolák alsó tagozatában – vagy még előbb - meginduljon az értékmentő gondolkodásmód kialakítása. Sajnos végül elengedhetetlen az is, hogy a teljes szemléletváltás bekövetkeztéig kellően határozott jogszabályokkal védjék közös értékeinket, méghozzá éppen a saját érdekünkben.

Szegénység, mint műemlékvédő

„A szegénység a legjobb műemlékvédő.” A mondás, ami az egyik, számomra legkedvesebb embertől, volt kollégától, barátától, Sopron város volt műemlék-felügyelőjétől származik, saját tapasztalataim szerint egyfelől nagyon igaz, másfelől viszont legalább annyira hamis is. A háttérben az a hosszútávú és többes megfigyelés áll, hogy a házak tulajdonosai pénz nélkül nem tudják „fejleszteni” ingatlanaikat, így azok a régi, sokszor építéskori arcukat, a tervezői koncepciót, népi épületek esetében a helyi jellegzetességeket megtartva maradnak fenn az utókorok. Állagromlásuk, pusztulásuk még az alapvető karbantartási munkák teljes elhanyagolása esetén is sokkal lassabb, mint a pénzzel bőven, azonban hagyománytisztelettel, szépségérzettel oly ritkán rendelkező befektetők dózerei. A fenti mondból természetesen árad a keserűség, mert azt mindannyian tudjuk, hogy nem jól van így és talán egyszer majd másképp lesz. Sokszor kerülnek ezek a jobb sorsa érdemes épületek az ingatlancápák birtokába úgy, hogy a benne élők pénz híján tehetetlenek, a terület viszont értékes, így a ház bontása mellett hamar gazdára találnak. Hasonlóan jó-rossz üzlet a sűrűn lakott területeken álló, neadjisten védett épületek tetőtereinek beépítése, cserébe a homlokzatok jó-rossz felújításáért. Szerencsére azért manapság jó példa is akad, ha nem is bőven. Egyes tulajdonosok bizony szerető gazdái az ingatlanuknak, áldoznak rá, érzik a többszázéves falak erejét, az épület lüktetését, áldoznak a fellelhető elemek helyreállítására, kijavítására, restaurálására és büszkén mutatják be az így lényegesen megnövelt értékű ingatlanukat. Ezek miatt az emberek miatt hamis a fenti mondás, ők azok, akik valójában a vállukon viszik a műemlékvédelmet.

Város-fej-vesztés

Szó esett már a védendő objektumokról, az „ingatlanfejlesztőkről”, homlokzatokról. Nem esett szó viszont a koncepcióról. Ez az a fogalom, ami manapság ugyan kevésbé divatos, mint az oly sokszor hangoztatott és mindenki által más-más tartalommal felruházott fenntartható fejlődés, azonban fontossága minden téren megkérdőjelezhetetlen. Sajnálatos, hogy mind az országos, mind a helyi szinteken folyó politikai játszmák teljes mértékben kiüresíteni látszanak ezt a fogalmat. A közigazgatás-tudományt és a klasszikus menedzsment elméleteket alapul véve láthatjuk, hogy már 1937-ben megjelenik a POSDCoRB⁴ fogalma. A szervezett formában történő intézkedés – az élet bármely területén – tehát tudományos szempontból sem új. Hasznos lenne, ha a megvalósításhoz vezető folyamat valóban egy alaposan átgondolt folyamat lenne mind a városfejlesztések, idegenforgalmi és turisztikai fejlesztések, köztérek és épület felújítások, mind az országos és helyi jogszabályok, mind pedig az örökségvédelem területén. Sajnálatos tapasztalatom, hogy sok esetben a fejlesztések kizárólag gazdasági szempontok mentén, átgondolatlanul zajlanak, amelyeknek tipikus példái az EU-s pályázatokba burkolt, az előírások miatt megerősített épület, bocsánat, helyesebben

⁴ Gulick-Urwick, 1937. (jelentése: Planning, Organizing, Staffing, Directing, Coordinating, Reporting, Budgeting, azaz tervezés, szervezés, személyügyek, utasítás, koordinálás, beszámoltatás, pénzügyek)

homlokzat felújítások. Ismét építészeti kérdést kell azonban feszegetnem, hiszen a házakra is igaz, hogy hiába szép egy gyümölcs kívülről, ha belül rohad. Hiába cicomáznak ki valamit kívülről, ha amúgy súlyos veszélyek fenyegetik, ráadásul az ott élők nem érzik magukénak, nem képesek fenntartani. A szakértelem hiánya, az ad-hoc típusú beruházások nagyban befolyásolják az épített örökség arculatának megmaradását. Természetesen a településfejlesztés területén belül is találkozhatunk követhető, jó példákkal. Talán, ha átállunk arra, hogy a fejlesztést megelőzi a koncepció és nem pedig követi az elégedetlenség és a bánkódás, akkor sok-sok pénzügyi és egyéb erőforrás megtakarítása mellett leszünk képesek a haladásra.

Értékteremtés?

Nem kell azonban teljesen átadnunk magunkat a keserű gondolatoknak, a változtatás szükségességének feltétlen felismerése mellett észrevehető, hogy az építészet, településfejlesztés, örökségvédelem, építésügyi igazgatás területén is születnek ígéretes elképzelések, értékelhető tervek és épületek, jövőbe mutató alkotások. Minden bizonnyal mindenki tud ilyeneket felsorolni a saját lakókörnyezetében is. Az egyes alkotások, legyen szó akár épületről, akár más művészi alkotásról az értéknek, mint szellemi leképeződésnek a térben és időben megtestesült formái. Mindig szubjektív elemekkel átítatott kategória, amelyre a különböző korok különböző ízlésvilága nagyban rányomja a bélyegét. A szubjektív elemektől függetlenül az érték még érték marad, ahogy egy épület is épület marad, akár tetszik a róla véleményt alkotóknak, akár nem. Ami változik, az pusztán az ízlés. Akkor az értékteremtés valójában a mai kor ízlésének kiszolgálását jelentené? A válasz egyértelmű nem. Az érték mindig hordoz magában valami pluszt a szokványoshoz képest. A műemlékvédelemben sokáig tartotta magát az az általános szemlélet – természetesen nem a szakemberek között -, hogy ezt a pluszt a kor, az idő adja. Szerencsére a sok ismeretterjesztésnek, cikknek, nyilatkozatnak köszönhetően az emberek kezdik meglátni a többi fontos tényezőt is, hogy az újszerű és ötletes építészeti megoldások, az arányosság, a felhasznált anyagok, de akár a tervező személye mind-mind befolyásoló tényezők lehetnek az érték-ként való meghatározásban. Egyáltalán nem igaz, hogy jelen korunk nem alkot és képtelen az értékteremtésre, csak a sok rossz példa behatárolja a látásunkat és tudatunkat. Tisztában kell lennünk azzal, hogy egyszer, egy következő generáció számára a jelen kor megmaradó része jelenti majd az örökséget, a kulturális örökséget. Ez óriási felelősség. Meg kell tanulnunk akár a múlt, akár a jelen értékeinek felismerését és megőrzését, meg kell tanulnunk az örökségvédelmet.

Végezetül szeretném írásomat a kedvenc költőm, Radnóti Miklós szavaival zárni.

„Ember vigyázz, figyeld meg jól világot:
ez volt a múlt, emez a vad jelen, -
hordozd szívedben. Éld e rossz világot
és mindig tudd, hogy mit kell tenned érte,
hogy más legyen.”

Szigethy Balázs

TARPA, az új műemlékfalu

Egy műemléki jelentőségű terület (MJT) életképessége

1/ A területi védettség megteremtésének alapjai, Tarpa kincsei

Tarpa, a Felső-Tiszavidék 2500 lakosú nagyközsége, egykori mezővároska, a Bereg szélén, a Tiszától 4-5km-re fekvő tiszaháti település. Történelme majd 1000 éves, határában kőkori és bronzkori leletek kerültek elő, sőt egy szkíta és egy honfoglaláskori sír is. A királyi jobbágyfalu templomának első említése 1299-ből való. A XV. századtól már a Báthoryak birtoka, a XVIII. századtól a Károlyiaké. Történelmi érdemei főként a Rákóczi-szabadságharcban bontakoznak ki, híres szülöttje Esze Tamás, a fejedelem brigadéros, a halálig helytálló kuruc hős. Neves személyiség még Tarpa történetében a XX. század ellenzéki politikusa, a tarpai képviselő, Bajcsy-Zsilinszky Endre.

Valaha ólas-keretes halmaztelepülés lehetett, amely a gyakori tiszai árvizek lefolyását biztosítandó, csigavonalas utcarendszerűvé vált. A tarpaiak 2-3 osztatú, fatornácos házaik favázis patics vagy vályogfalát kőalapokra állították, tetejét szalmával, zsindellyel fedték. A település árkolt, 2 kapus sánccal volt körbevéve.

Környékén erdőségek húzódtak, köztük őstölgyes is. Közben áll a síkságból kiemelkedő kicsi Nagy-hegy. A helyi klíma és a talaj igen kedvező volt a gyümölcsstermesztés részére évszázadokon át, híressé vált a tarpai dió, szilva és pálinka. Ezenkívül a fafeldolgozó mesterségek adtak jó megélhetési lehetőséget, hordók, vékák, zsindelyek kerültek a környék, Kárpátalja, sőt Debrecen piacaira is. Trianon után Tarpa elvesztette piacainak javát, munkahelyeit, megindult elszegényedése.

A XIX. századi kigazdagodás a házak főhomlokzatai erdélyies, klasszicizáló, dús vakolatdíszsein és a hosszú telkeken megjelenő óriási csűrökben mutatkozott. A belterület 600 portáján olyan épületállomány maradt fenn amely együtttest alkot, falutörténetet és sajátos építészettörténetet mesél.

A néprajzi és műemlékes kutatások már a 1960-as, 70-es években fölfigyeltek Tarpa összetett, főleg népi építészeti értékeire. Ennek nyomán született egy nagy fölmérési anyag, s eredményeként lett műemlék 18 szép porta 1986-ban. Középkori eredetű templomát és szárazmalmát már az 1950-es években levédtek. Kutatásról, értékekről, védelemről részletesen beszámoltam 1998-ban, a Békési Népi Építészeti Konferencián tartott előadásomban, melyben először javasoltam – általam újra felfedezve, és az elszakadt műemlékvédelmi fonalat újrakötve – Tarpa kiérdemelt területi védettségét.

1999-ben egy népi műemléki kiskonferencián az MTA-ban ismét bemutattam Tarpa MJT-jének, azaz műemléki jelentőségű területének javaslatát, érveit, képsorait. A szakma biztatása lendületet adott a továbblépésre, de közbeszólt a beregi árvízi katasztrófa 2000-ben és 2001-ben.

Ezalatt Fehér Judit építész, népi műemlékfelügyelő kolleganóm a műemlékvédelmi szakmérnöki képzésen szakdolgozatához „élő” témát keresett és beleegyezésemmel Tarpa területi védelmének kidolgozását választotta. A terv nagyon felgyorsította volna a védési eljárást, azonban a műemléki árvízkarok halmozottan növelték munkáinkat, így az MJT kérdést egy időre félre kellett tennünk.

2/ A beregi árvíz sürgeti a védelmet

A 2001-es pusztító árvíz többszáz házat döntött romba, vagy rongált meg a Felső-Tiszavidék több falujában – köztük Tarpán is. A népi műemlékházakból néhány veszélyhelyzetbe került és azonnali beavatkozást kívánt. A többiek kisebb-nagyobb károsodással látszólag megúszták, de az alattomos lassú alakváltozás jeleit csak később fedezhettük föl rajtuk, pl. csak a beavatkozás pillanatában. A beregi népi műemléki helyreállításokról, a mentőakciókról, a felmerült újabb és újabb pénzügyi, kivitelezői és emberi nehézségekről, a felbukkanó új értékes házak gyors védelméről, a műemléki

felújítási tervekről és végül Tarpa sűrű területi védelméről írtam egy összefoglalót az „Örökség” folyóiratunkba 2004-ben.

A beregi újjáépítés néven országos hírnévre emelkedett nagyszabású, Europa Nostra díjra alkalmas építkezés szép eredményeiről előadások, bemutatások, kiállítások születtek, melyben „szerényen megbújva” a népi műemlékvédelem munkáiból is belekerült egy-egy mozzanat. Önálló kiállításra nem volt lehetőségünk. Ezt a csorbát kiküszöbölendő, 2005-ben, az EU-s csatlakozásra elkészült reprezentatív, „Világszép örökségünk” elnevezésű népi építészeti és műemlékvédelmi fotókiállításom 27 nagytáblájából 3-at ennek szenteltem.

A népi műemléki helyreállítások az új beépítésekkel együtt szinte rekordidő alatt készültek el, Tarpán egyszerre 15 műemlékházzal kellett foglalkoznom. 3 lakóháznak csak a tervei készülhettek el, 2 háznál pedig a veszélyhelyzet elhárítását tudtuk csak megoldani. 2 porta újonnan kapott védelmet. A befejezetlenség, a kivitelezői felelőtlenség, az idő rövidsége és a pénzforrások elapadása több később jelentkező baj alapját képezte. De mindezek ellenére bravúros, látványos helyreállítások is születtek, amelyek visszaadták a lakóházak eredeti hófehér díszes arcát, előnyére változott az utcakép. Ezzel egyszerre megjelent az új

házak sora is, amely szerencsésen illeszkedett a történelmi környezethez. Az utcakép így 2x-esen is megújult, elindítván egy építési-bontási-felújítási hullámot is, de fennállt a visszarendeződés veszélye is. Egyre sürgetőbbé vált a területi védelem. A „lehet talán még” elképzelésnek további valós alapot adott az, hogy az általam összegyűjtött és bemutatott további műemléki védelemre vagy helyi védelemre alkalmas házak, porták számát Fehér Judit kutatása nyomán, tervében kb. 60-ra növelte, fényképpel, címmel megnevezve azokat. A település jövőjére gondolva, egy-egy műemlék és több helyi védett porta alkotta XIX. századi hatású történelmi faluképben gondolkoztunk, amelyben meg-megjelennek a már XX. századi, de illeszkedő új beépítések. Ebben kiragognának a pompás vakolatarchitektúrájú műemlékházak és rekonstruált homlokzatokkal a helyi védettek. Mindezeket kísérnék a szép szélesdeszkájú és díszített palánkkerítések a feliratos, fedeles kiskapukkal. Az eredeti széles hajló utcák mentén állandóan térbenálló, erősen lehúzott csonkakontyos lakóházak, vagy akár a tágas telken az utcaképbe kerülő sütőházak egységes, részleteiben mégis változatos, élő falumúzeum hatását nyújtják. A lakóházak felújításánál is gondoltunk a falu jövőjére, a benne folyó életminőségre, mert komfortfokozattal emeltük a lakóértéket. Ez többnyire különféle fürdőszoba beépítését jelentette úgy, hogy nem bontottuk meg az eredeti 3 osztatú felépítési rendszert.

3/ Tarpa belterülete MJT 2005

Az árvizes pusztítás tanulságai, a helyreállítás tapasztalatai, az új helyzet megérlelték és meg is erősítették az eredeti elképzelést, hogy Tarpa építészeti értékei csak területi védelemmel őrizhetők meg igazán. 2003-ban elkészült az MJT javaslatom részletes indokolással és mellékeltem hozzá a már említett kidolgozott terv területi meghatározását. Az eredeti sánctvonal mentén alakítottuk ki az MJT határát, ez Tarpa történelmi belterülete, közel 600 telket érint. MK-t, azaz műemléki környezetet a hosszan elnyúló telkek miatt fölöslegesnek tartottuk kijelölni. A VNYB, azaz a Védetté Nyilvánítási Bizottság elé kerülő védési anyagot Jékely Berta néprajzos kolleganő állította össze a Védési osztályon, annyi változtatással, hogy kibővítette a védett területet a református és zsidó temetővel, illetve Bajcsy- Zsilinszky Endre sírhelyével.

Az MJT javaslatban érveim voltak röviden:

A tiszaháti település történeti, jellegzetes, többszázéves településszerkezete napjainkig megőrződött, és mint ilyen, egyedülálló;

20 műemlék portája van, melynek lakóházai önálló, csak Tarpára jellemző erőteljes jegyeket /főleg vakolatarchitektúra és a csonkakontyos, keskenyromzatú tető vonatkozásában/ viselnek. A környező falvakra is hatással voltak, de gyökerei Erdélyben keresendők /például Kibédén, Mákfalván, de a Homoród mentén is .../;

A lakóházak hasonló rendszerűek minden vonatkozásban, mégis két egyforma. Változatosságukat fokozza a régi társadalmi rétegződésre utaló megjelenés és nagyság /a 2 osztatú szalmatető, „kucsmás” jobbágy házacskától a hatalmas méretű, 3 osztatú és 3 ablakos, boltozatos konyhájú és kőlábas tornácú kismemesi házig sokféle van/;

Tarpai sajátosság még a lakóházakon a fatornác, aránylag vastag, esztergált faoszlopokkal és rédellyel, melyben a bejárat a kettős gombososzlop közé helyezett verőce

Gyakori a széles és igen hosszú telek, a gazdasági épületek többnyire külön-külön állnak és nagyon változatosak, egyedi a kéménynélküli sütőház és annak „szellentője”, az „abora”, az aszaló és a nagy fiókos csűr;

Nagy kerengős műemlék szárazmalma ebben a rendszerben és helyben maradóan egyedülálló a Nagyalföldön;

A faluközpontban álló egytoronyú, egyterű műemlék református templom középkori eredetű, legalább kétszer átépített, de megmaradt a XV. századból több különlegesség, az É-i ajtó egy tölgyfából faragottan, vasdíszekkel, felette festett, faragott címer és 3 nagy falkép a déli falon;

Bár tisztán megmaradt, érintetlen utcaképe nincsen, de szakaszosan van, nagyjából mindenütt megmaradtak a nagyságrendek és formák a lakó és gazdasági épületekben az eredeti utcákon, nagyobb, régi, durva beépítés csak néhány helyen éktelenkedik / javítható/;

Rengeteg a helyi védelemre alkalmas hasonló ház, kis visszaalakítással erősen javulhat az utcakép;

A hajdani iskolamagtár évtizedek óta a helyi gyűjtemény kismúzeuma, emellett az önkormányzat tulajdonában 2 különböző porta ad lehetőséget berendezett tájházak kialakítására, teljesen eredeti megjelenésben;

Hozzájárul mindehhez a település gazdag történelmi múltja, híres történelmi személyiségei, ezekhez fűződő vagy a gazdálkodáshoz, mesterségekhez kapcsolódó helyek további kutatással fellelhetők, továbbgazdagítva a változatos helyi védelmet;

Nem hagyható ki szép természeti környezete, a Nagy-hegy és a Tisza közelsége;

Végül úgy véljük, az MJT léte segíteni fogja a nagyközséget a jövőkép kialakításában új alternatívákat kínálva a fejlesztésekhez, a megélhetéshez.

A VNYB a javaslatot 2004-ben elfogadta és 2005-ben megszületett az Észak-Alföldi Régió első, és máig egyetlen műemléki jelentőségű területe Tarpán. 2004-2005-ig ideiglenes MJT védte e területet.

4/ Élhető vagy éltető-e az MJT?

Az MJT léte először csak a műemlékeseket érdekelte, semmi visszhangja nem volt. A készülő településrendezési terv nem vett róla tudomást, örökségvédelmi hatástanulmány sem készült. Többszöri nekifutás után, kiegészítésekkel lehetett csak „átengedni” a továbbra is hiányos tervet. Tarpán éppen önkormányzatváltás történt, eltörpültek a településrendezési terv gondjai.

Az új építési hatósággal néhány kínos eset után összhangba kerültünk, hozzászokott Hivatalunk szakhatósági jelenlétéhez. A tervezőkkel nehezebben boldogultunk, és sok jel mutatott az engedély nélküli építésekre. Ezt már a műemlékeknél is tapasztalhattuk.

Két műemlékház az árvíz óta nem kapott karbantartást, egy másik azóta is egyre súlyosabb állapotban van, hamarosan kötelezése következik. Az önkormányzati tulajdonban lévő két portán – eljövendő tájházakban – elindult az állagmegóvás, a karbantartás, még a berendezés is megkezdődött, sőt program részeként is használatba került az egyik, azonban ez a jó irányú kezdeményezés, talán anyagiak hiányában, elakadt. Látványos helyreállítást láthatunk egy magántulajdonú műemlékházon, de súlyos hibák is akadnak rajta, mindez ráadásul engedély nélkül készült.

A várva-várt vendégház-hálózat megszervezése elmaradt. Egyetlen félresikerült pályázaton kívül /az örökösök megegyezni nem tudtak, a pénz elveszett.../ sem a település, sem vállalkozás, sem magántulajdonos a történelmi építészettel érintő pályázatokra be nem nevezett.

Az MJT-n belüli műemlékek mellett /tehát 2X-esen védett helyen/ sárga, kék, vörös házfestések jelentek meg. A főutcán virító piros Lindab-fedést sajnos még a védelem alatt felfedeztem. Takaros régi házaknak nem a felújítását, hanem a bontását kezdeményezik. Homlokzati vagy tetővisszaállítás még egyáltalán nem történt felújításoknál az utcakép érdekében.

Helyi védelem lakóházakra még nem létezik, pedig a rendezési terv végső elfogadásához elkészült a javaslat, amely több mint 100 házat jelölt meg címmel, képpel és leírással. Sőt még a HÉSZ /a helyi építési szabályzat/ is készen állt, benne a legfontosabb helyi előírások és kikötések a védett házsorok értékeinek megjelenítéséhez, ill. az új beépítések lehetőségeihez, kötöttségeihez.

Az önkormányzatnál sajnos ma sincs „műszaki” előadó és főépítész se, amikor a legégetőbb szükség lenne rájuk. Pályázatfigyelő és hirdető is kellene. Nagyon hiányzik még az un. civil kezdeményezésű „őrző-védő” szolgálat az építészeti örökségre nézve, valamilyen faluvédő szervezet. Vannak hagyományörzők citerázásban, étkezésben, pálinkafőzésben, de igazi lokálpatrióta településvédők, figyelők, gyűjtők nincsenek.

A műemlékvédelem csak megtette kötelességét kulturérdekből és az egész csak papíron létezik? Megkérdőjelezi, vajon élhető-e vagy éltető-e egy történeti falukép megtartásra ösztönző tett? Vagy nincs realitása és kerékkötője a változásoknak, a fejlesztéseknek? Főleg akkor, amikor úgy tűnik, nincs még elég felismerés faluszerte, hogy az építészeti hagyományokkal is lehet szépitkezni és gazdálkodni is! Vagy csak külön állami forrásokból lehet megvalósítani bármilyen erre irányuló elképzelést? Önerős pályázatokra sincs elég anyagi forrás?

Néhány éve nagy meglepetéssel és örömmel hallottam azokról a kezdeményezésekről Tolnában és Baranyában, amelyet jóval kevesebb értékkel bíró kis falvak tettek – műemléki hátszél nélkül is – helyi védelemmel építészeti örökségük megtartására és hasznosítására önerőből. Működő karbantartás, vendéglátás, népművészeti programok, élettér-teremtés, közös ünneplések, környékbeli összefogás, még egy Europa Nostra díj is fémjelzi működésüket!

Vagy egy másik példa a Bükkaljáról, kis matyó falu Tard, amelyik roskadásig berendezett 3 féle tájházat tart fenn, mert nagyon büszke a hagyományaira, az üstökös házra, a csodálatos matyó viseletre és a vendéglátására!

Vannak pl. olyan falvak Biharban, ahol szinte a semmiből varázsolnak értékeket...

A tarpai örökség megmentése csak részben az műemlékvédelem és az örökségvédelem feladata, de megtartása, és lehetőségeinek kiaknázása mégis a falu saját örökségvédelmi programja. Ez az a többletérték, amivel nem minden település rendelkezik, ez az az „édes teher”, amit a tarpai ősök építési tudása alkotott és hagyott a leszármazottakra, amiről nekik gondoskodniuk kell!

Hosszas stagnálás alatt azért mégis elkezdődött valami!

A helyi önkormányzat végre kezdi felismerni lehetőségeit, melyek a gazdálkodási, természeti, építészeti adottságaiból adódnak. Pl. új rendezvényeket hoztak létre, amilyen a „Nyitott porták”, kenyérsütéssel, a „Tarpai Kuruc Napok” vagy a Szatmár-Beregi Szilva-napok nyilvános szilvafőzéssel, kézművesvásárral, Esze Tamás Emléknapok tudományos üléssel is meg volt erősítve. Hallottunk egy határon túli összefogással kialakítandó bio-termék hálózatról.

Előkerült a friss kemencés kenyérsütés ötlete is, szintén frissen őrölt lisztből – természetesen a műemlék szárazmalom és a műemlék-tájház sütőházának felhasználásával. Ez utóbbi a műemlékesek örömét is szolgálja, ha a műemlékek használatban vannak.

Megjelent Tarpa a hazai turisztika palettáján is – templomát, szárazmalmát bemutatják a pálinkával és a szilvalekvárral együtt. Volt egy műemléki szervezésű Beregi Barangolás, ahol meg mertem mutatni magát a falut is, és Kelemen Béla polgármester kitarta a műemlék Pálinkaház kapuját, mindenki öröme. Sőt, szintén ő, egy műemléki világnapi rendezvényen, a Parlamentben ismertette elképzeléseit a műemlékfaluja életésére.

A településrendezési terv újrakészítéséért pályázik a nagyközség a megyénél, mert átgondoltabban kell kialakítani pl. a fejlesztéseket illetően. De újragondolva kell egy új örökségvédelmi hatástanulmány is, elvárva benne az MJT és a helyi védelem hatásvizsgálatát is. Egy település jövője akkor tartalmas, ha abban valamilyen módon benne van a múltja is, és ez különösképpen igaz Tarpára, ahol igen jók az adottságok.

Talán eljön a kihagyhatatlan lehetőség a falusi vendéglátás felvirágoztatására is, például a családi nyaralás /vagy „üdülés a parasztudvarban”, ahogy Ausztriában nevezik ezt az egyre népszerűbb nyaralásfélét /, amelyre szinte mindegyik tarpai műemlékporta alkalmas. De szervezhető Tarpa köré agro- vagy ökoturizmus ihlette körút. Most 2009, a kulturális turizmus éve, és Tarpa központtal a Felső-Tiszavidék legszebb műemléki kincsei elérhetőek. Próbaképpen összeállítottam az ICOMOS Klub számára egy elképzelt 3 napos utat errefelé, és meglepően sok érdekesség fért bele.

Talán egy jól választott EU-s pályázat nyerteseként maga a falu segítheti meg önmagát az épített értékek fenntartására, és az ezzel kapcsolatos új lehetőségek kibontakoztatására /pl. keresni az ebből adódó vállalkozási ötleteket/. Az értéktudatos irányt feltétlenül erősíti a területi védelem igazi megvalósítása. Ez talán országosan, vagy akár helyzeténél fogva, a környező 3 országban is figyelmet vált ki és közös munkálkodásra serkent. Talán egy új, korszerűbb, komplexebb szemlélet van születőben, amely képes összefogni a táji, természeti értékeket, a biogazdálkodást, a műemléki értékeket és képes feltárni az ebből fakadó, sokat emlegetett „fenntartható fejlődést” az egykor gazdag falu, Mező-Tarpa számára! Még megvan a lehetőség és erő, hogy az MJT is élhető és éltető lehetőség legyen!

Dér István, tarpai költő így ír:

„Lám itt a legendák örök életűek,
Bereghez, tölgyfákhoz öröklétig húek.
Kik ideszülettek, kocsányos tölgy lombja
Röpteti álmukat fel a csillagokba.”

Reménykedjünk a tarpaiak megvalósítható álmaiban!

Megjegyzés: e 2006-ban, az ICOMOS Klubban elhangzott előadást csak 2009-ben, az ICOMOS Híradó számára írtam meg, így értelemszerűen 2009-ig követtem az MJT hatását.

Pataky Emőke

AZ ICOMOS MAGYAR NEMZETI BIZOTTSÁGA
FELHÍVÁSA
A
2010. ÉVI ICOMOS-DÍJ
ADOMÁNYOZÁSÁRA

Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága – mint a műemlékvédelem legnagyobb nemzetközi civil szervezetének magyar tagja – a nemzetközi célkitűzésekkel összhangban folyamatosan azon fáradozik, hogy a társadalom minden tagjának és szervezetének figyelmét felhívja az építészeti és kulturális örökség valamennyi elemének folyamatos és szakszerű gondozására megőrzésük és továbbörökítésük érdekében.

Ezért az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága minden évben ICOMOS-díjjal tünteti ki az általa legjobbnak ítélt műemlék helyreállításokat, melyek lehetnek:

- épület(ek) megújítása
- épület(ek) új rendeltetés céljára történő átépítése, bővítése, a műemléki értékek megőrzésével és felszínre hozásával
- természeti értékek, parkok, kertek mintaszerű helyreállítása
- történeti környezetbe harmonikusan illeszkedő, annak történeti és természeti értékeit tiszteletben tartó új épület(ek)

Az ICOMOS-díj odaítélésére bárki tehet javaslatot az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság honlapjáról letölthető, ill. a Titkárságán beszerezhető adatlap kitöltésével, és az alábbi adatok hiánytalan megadásával:

- a műemlék, ill. az épület megnevezése és pontos helyszíne
- a helyreállítás, ill. az építés időpontja (3 évnél régebben megvalósult munka nem terjeszthető fel)
- a helyreállítás tervezője és megvalósítója
- a helyreállítás összefoglaló értékelése (max. 1 gépelt A/4 oldal) és bemutató fényképei, ill. a műszaki tervek fotokópiái (min. 4, max. 15 db)
- a javaslatot előterjesztő neve, címe, elérhetősége és e-mail címe

A javaslat benyújtásának határideje: 2010. január 11. (postabélyegző illetve e-mail kelte)
postai úton: ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság 1535 Budapest, Pf.721, vagy
e-mailen: secretariat@icomos.hu

A javaslat megérkezését az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság Titkársága elektromos levél útján visszaigazolja.

A beérkezett javaslatokat az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság e célra kijelölt Bíráló Bizottsága értékeli. A Bizottság 9 tagú, benne a MÉSZ, a MUT, a Porta Speciosa Egyesület delegáltjai. A Bíráló Bizottság a titkosság feltételeinek teljes biztosítása mellett, a javasolt alkotásokat lehetőség szerint megszemléli, majd tárgyalások során értékeli, végül javaslatát úgy terjeszti elő az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság Elnökségének, hogy az döntését a Műemléki Világnapon, 2010. április 18-án nyilvánosságra hozhassa, s a Díjakat átadhassa.

✱

**AZ ICOMOS MAGYAR NEMZETI BIZOTTSÁG
FELHÍVÁSA
AZ
ICOMOS MŰEMLEKVÉDELMI CITROM-DÍJ 2010
ADOMÁNYOZÁSÁRA**

Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága – mint a műemlékvédelem legnagyobb nemzetközi civil szervezetének magyar tagja – a nemzetközi célkitűzésekkel összhangban folyamatosan azon fáradozik, hogy a társadalom minden tagjának és szervezetének figyelmét felhívja az építészeti és kulturális örökség valamennyi elemének folyamatos és szakszerű gondozására megőrzésük és tovább örökítésük érdekében.

E törekvésekkel összhangban az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága minden évben Műemlékvédelmi Citrom-díjjal illeti az általa legkevésbé sikeresnek, leginkább elhibázottnak ítélt műemlék helyreállításokat, melyek lehetnek:

- legsikertelenebb új beépítés, illetve átalakítás valamely történeti környezetben
- legtökéletesebben félresikerült műemléki helyreállítás, illetve méltatlan hasznosítás
- legalaposabban kidolgozott, példaértékű épülethiba (épületszerkezet, pótlás, kiegészítés, stb.)
- legmegragadóbban félresikerült épületszínezés
- leginkább műemlék-szerű rekonstrukció, műemlék-pótlás
- legmaradandóbbra sikerült élő-műemlék (növényzet, kert, táj, tó, stb.) károsítás
- leghosszabban húzódó műemlék helyreállítás
- legmeggyőzőbb ál-műemlék építés
- legeredményesebb műemlék-elhanyagolás, a karbantartás elmulasztása.

A fenti szempontok közül akár egy is elegendő a Citrom-díj odaítéléséhez.

A Citrom-díjat nem az alkotók, hanem az alkotás kapja. Az veheti át, aki először tiltakozik az odaítélés ellen. (Ez csak a jelentkezés megtörténte után lehet publikus.)

A Citrom-díjra az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság tagjai tehetnek javaslatot az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság honlapjáról letölthető, illetve a Titkárságán beszerezhető adatlap kitöltésével, az alábbi adatok hiánytalan megadásával: A javaslatnak tartalmaznia kell:

- a műemlék, ill. az épület megnevezését és pontos helyszínét
- a helyreállítás, ill. az építés időpontját (3 évnél régebbi nem terjeszthető fel)
- az "alkotás" összefoglaló értékelését (max. 1 gépelt A/4 oldal) és bemutató fényképeit és (nem kötelező, de az elbírálást segíti, ha az előterjesztés tartalmazza) műszaki rajzait (min. 4, max. 10 db)
- a javaslat előterjesztőjének nevét, címét, elérhetőségeit, e-mail címét.

A javaslat benyújtásának határideje: 2010. január 11. (postabélyegző illetve e-mail kelte)
postai úton: ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság 1535 Budapest, Pf.721, vagy
e-mailen: secretariat@icomos.hu

A javaslat megérkezését az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság Titkársága elektromos levél útján visszaigazolja.

A beérkezett javaslatokat az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság e célra kijelölt Bíráló Bizottsága értékeli. A bizottság 9 tagú, benne a MÉSZ, a MUT, a Porta Speciosa Egyesület delegáltjai. A Bíráló Bizottság a titkosság feltételeinek teljes biztosítása mellett, a javasolt alkotásokat lehetőség szerint megismeri, majd tárgyalások során értékeli, végül javaslatát úgy terjeszti elő az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság Elnökségének, hogy az döntését a Műemléki Világnapon, 2010. április 18-án nyilvánosságra hozhassa, s a Díjakat átadhassa.

*

„Értéktörző városfejlesztés”

**Összefoglaló a XXV. Országos Műemléki Konferenciáról
Szombathely, 2009. szeptember 2-5.**

A fő témát, a városfejlesztés és a műemlékvédelem, az értéktörzés és a fenntarthatóság kapcsolatát, feladatait a különböző szakterületek képviselőinek szemszögéből vizsgálva mutatták be a konferencia előadói, a kerekasztal beszélgetés résztvevői, a hozzászólások és a szokásos egynapos tanulmányút helyszínei. A sokszínű képet német és osztrák példák, tapasztalatok és módszerek gazdagították Szombathely városa kiváló helyszíne és házigazdája volt a konferenciának. A város 2000 éves múltjának építészeti örökségét, értékeinek megőrzésével, valamint napjaink városfejlesztési problémáinak megoldásaival összefüggő kérdéseket és feladatokat Ipkovich György polgármester, Mezős Tamás elnök és Kutnyánszky László főépítész mutatta be.

Korunk városfejlesztésének kulcskérdéseivel kapcsolatban *Meggyesi Tamás* professzor a települési értékvédelem zálogát, valamint a városfejlesztés stratégiájának alapját a történelmi város és a történelmi települési táj megújításában, illetve a városok identitás-rétegeinek feltárásában, valamint az egyes rétegek közötti viszony tisztázásában határozta meg. *Fejérdy Tamás* a városfejlesztés és a műemlékvédelem kapcsolatát elemezve a történelmi városmag jellegzetes elemeinek megőrzését helyezte előtérbe. *Orosz Bálint*, Hatvan, Sopron, Kalocsa, Szentes, Hajdúböszörmény eltérő fejlődési irányait ismertette az integrált városfejlesztési stratégia mellett tette le a voksot.

Fegyverneki Sándor országos főépítész az értéktörző városfejlesztés feltételét a helyi értékvédelmi szabályzatok létrejöttében és azok társadalmi elfogadottságában határozta meg. *Ikvai Szabó Imre* főpolgármester-helyettes az értéktörzés és fenntarthatóság összefüggéseiről beszélt – budapesti példákkal illusztrálva állításait, megjegyezve, hogy a jelen körülmények között nincs kitalálva a műemlékvédelem anyagi támogatásának eszközrendszere. *Németh Iván* Győr korábbi főépítésze az értéktörző városfejlesztésről szólva kiemelte, hogy az érték nem állandó, egzakt fogalom, hanem állandóan változó kategória, éppen ezért van nagy jelentősége az érték meghatározásának a védendő emlékek nyilvántartásában. *Lukovich Tamás* (Pro Régió Ügynökség) nemzetközi kitekintésben az ún. „Főutca módszer” jelentőségéről szólva a városok szerkezeti egységét emelte ki. A főutca elsősorban a kereskedelmi központ. A témát amerikai, francia és kanadai példákkal illusztrálta. *Kutnyánszky László* főépítész a szombathelyi főtér és környékének rekonstrukciójáról, a romkertről s a Szent Márton, illetve a történelmi sétaút kialakításáról számolt be, ismertette a római emlékek szerepét Szombathely városfejlesztésében. Ehhez a témához kapcsolódva *Mezős Tamás* az ISEUM tervezett rekonstrukciójáról beszélt és a Hajnóczy-féle rekonstrukció tudományos igényű elemzése alapján bemutatta a tervezett rekonstrukció koncepcióját és annak városfejlesztési háttérét.

A kerekasztal beszélgetés bevezetéseként három, a témához kapcsolódó országos rendezvény „üzenetét” *Meggyesi Tamás* (Savaria Nyári Egyetem), *Philipp Frigyes* (Főépítészeti Konferencia) *Cséfalvy Gyula* (Vezető Felügyelői Tanács) tolmácsolta. A kerekasztal beszélgetés vezetőjeként *Vargha Mihály* által ajánlott témák közül megvitatták a nevelés kérdését, a városképi értékek ismeretének szükségességét, és – megelőző módon – hogyan vonhatók be a városfejlesztésbe az ingatlanfejlesztők. A neveléshez szolt hozzá *Guttman Szabolcs* is. *Sersliné Kocsi Ilona* az utcák elnevezéséről és a helytörténet fontosságáról beszélt, majd kiemelte, hogy a középső Ferencváros rehabilitációjára fordított 200 milliárd forintból 130 millió a magántőke, 45 a kerület, 25 millió a főváros, illetőleg az állam támogatása. „Meg kell tanulni a partnerségi viszonyt” – mondta. *Acél Gábor* is felnőttoztatás szerepét hangsúlyozta, s felhívta a figyelmet a rendezési tervek felületességére és az önkormányzatok felelősségére. „A városkép nem egyenlő az épületekkel” – tette hozzá. *Ágostházi László* a tágabb értelemben vett nevelés jelentőségét elemezte.

A Vasvár – Graz – Hartberg - Kőszeg, illetve a Győr – Pápa – Celldömölk - Sárvar irányába tett kirándulásokat követően a harmadik napon *Brenner János*, a szombathelyi származású, Németországban élő építész, minisztériumi főosztályvezető előadásában a történelmi városközpontok revitalizációjának ottani gyakorlatát ismertette. Felhívta a figyelmet a demográfiai változások hatására a jogi szabályozottság, és a megőrzési vagy rehabilitációs területek meghatározásának jelentőségére valamint az érintettekkel egyeztetett integrált városfejlesztési koncepció kidolgozása és hangsúlyozta a

Lipcsei Karta elméleti jelentőségét is. A mára – agglomerációjával együtt – csaknem félmillió Graz kialakulásáról, XIX - XX. századi, ipari fejlődéséről és ezzel összefüggésben általában a műemlékvédelem egyes kérdéseiről, valamint ezeknek az ipari emlékeknek különböző célú érdekes hasznosítási példáit mutatta be a Grazban élő *Molnár Jenő* egyetemi tanár.

Szaló Péter szakállamtitkár az örökségvédelem a városfejlesztésben témájáról szólva elmondta, hogy az örökségvédelem városfejlesztési támogatásának formái a TEKI (Területi Kiegyenlítő Támogatás), a (LEKI), (Leghátrányosabb Helyzetű Kistérségek Fejlesztési Támogatása), a CÉDE (Céljellelű Decentralizált Támogatás), a Phare és más uniós támogatások. A városfejlesztés feladata az integrált városfejlesztési koncepció és minőségi programok elkészítése, valamint közösségi és magán hozzájárulások mobilizálása. *Kárpáti Zoltán* (KÖSZ, regionális irodavezető) az eddigi EU-s városrehabilitációs pályázatok eredményeit ismertette és értékelte a régészeti értékek megőrzésének és bemutatásának jó és rossz példáit.

Hajdók Judit a Szent Márton Plébániatemplomban nem csak az orgona felújításának folyamatát, hanem szép koncertje révén annak eredményét is élvezhettük.

Mintegy másfél száz szakember vett részt a konferencián.

Kovács Erzsébet

Szombathelyi Memorandum 2009 Az értékőrző városfejlesztés kulcskérdéseiről

Preambulum – a Memorandum célja

Az elmúlt évek fejleményei – különösen a városközpontok felgyorsuló ütemű rehabilitációjának eseményei – azt mutatják, hogy a város fejlesztésére és az épített örökség értékeinek megővására irányuló törekvések nincsenek összhangban.

A város minden történeti rétegének megértésére és a mai igények pontos meghatározására van szükség ahhoz, hogy napjaink fejlesztését az értékőrző városfejlesztés jellemezze. Az értékőrző városfejlesztés új szemléletet követel a fejlesztés minden résztvevőjétől.

1. Helyzetkép

TÁRSADALOM

A társadalmi, demográfiai, gazdasági, technológiai és technikai változások, a fogyasztói társadalom széles körben terjedő filozófiája a városfejlesztésben is a meglévő elemek cseréjét, az új igények megjelenésével az új környezeti elemek megvalósítását helyezik előtérbe. A környezet megváltozása miatt a rangvesztettnek hitt értékek cseréje egyre inkább megszokott része a közkultúrának.

A város folyamatosan változó, saját karaktert formáló történeti együttes. Településeink fejlődést jelentő megújulása történetük során saját és sajátos történeti környezetük értékelésével esetleg átértékelésével történt. Így alakult ki történetiségüket őrző mai arculatuk.

Manapság gyakran városszerkezeti, művészet-, kultúr-, - és építészettörténeti társadalmi összefüggéseket nem ismerve és nem keresve alakítjuk át környezetünket. A nevelés, az oktatás és ismereteink hiányosságára utal, hogy ma a városközpontok úgynevezett megújulása sokszor a jó szándék ellenére a történeti előzmények eltorzításához, téves értelmezéséhez, olykor elpusztításához vezet.

Az együttműködés hiánya különösen nagymértékben csökkenti a települések fenntartható, értékőrző fejlesztésének esélyeit.

VÁROSFEJLESZTÉS-MŰEMLEKVÉDELEM

A városfejlesztés egyik legfontosabb célja és feladata a fejlődés szolgálata mellett a város történetiségének megőrzése, bemutatása, ami önmagában műemlékvédelmi eszközökkel nem oldható meg. Hiányzik a város szerepének, az elérendő céloknak közös, világos, közérthető megfogalmazása és széles körű elfogadtatása. Hiányzik az értékőrző fejlesztések megvalósításához szükséges

döntéshozói szemlélet, a szakmai háttér (a szaktudás, a képzett szakmunkás, a szociológiai, kommunikációs, marketing ismeretek és a menedzsment), az értő társadalmi támogatás, a szakmai és általános lobby erő, valamint a gazdasági ösztönzés rendszere (támogatások, kedvezmények). Ezt a megközelítést nem csak a közterületek, hanem a város egésze megkívánja. Az értékőrző városfejlesztésnek felül kell vizsgálnia azt az álláspontot, amely szerint az örökség csak akkor lehet fenntartható, ha fenntartásának a változó viszonyok között is van közvetlen pénzügyi haszna.

A jelen városfejlesztésre általában jellemző a dinamikus, olykor megalapozatlan, nemegyszer túlzó gazdasági, technológiai és technikai szemlélet, a létező valóság (a környezeti, fizikai, örökségi és társadalmi helyzet) alulértékeltsége. A rövid távú gondolkodás ellentétes a városfejlesztés lényegével, ennek ellenére ma gyakori a „divat szülte” uniformizáló, prakticista, vagy a közhelyszerű romantikus elképzelések és a „gyorsan megtérülő”, előnyösnek gondolt programok erőszakos megvalósítása, ami a települések egyediségének fokozatos elvesztéséhez vezet.

2. Következmények

A fentiek, és az épített örökség nem megfelelő hasznosítása következtében gyakori az örökség pusztulása éppúgy, mint a terméketlen vita az egyes objektumok értékéről, értéktelenségéről, ami ugyanolyan veszélyforrás, mint a funkcionálisan, vagy formailag idegen, környezetkárosító új létesítmények vagy „álműemlékek” építése. Ezek nemegyszer alkalmasak a társadalmi feszültségek fokozására és a szakmák közötti együttműködés megakadályozására is. Mindez gyakran okozza a kihasználatlanul maradt értékek pusztulását éppúgy, mint a városok egyediségéből eredő vonzerejének halványodását. Nem ritkán születnek olyan átépítések, bontások, a történeti környezetet és az egyéb adottságokat figyelmen kívül hagyó megoldások, amelyek széles értelemben vett érték- és karaktervesztéshez vezetnek. A műemlékek anyagi, értékteremtő eszközként való hasznosítási gyakorlatának hiányosságai miatt szintén sok potenciális érték megy veszendőbe.

3. Stratégiai célrendszer

ÁTFOGÓ CÉL

Az értéktudatos, értékőrző városfejlesztés széles körben elfogadható, megismertethető értékrendjének megteremtése és elterjesztése a szakmai és a laikus körökben egyaránt.

STRATÉGIAI BEAVATKOZÁSI TERÜLETEK

1. A fenntartható városfejlesztés fogalmának, céljainak és eszközeinek tisztázása olyan szakmai és szakmaközi közmegállapodások megteremtésével érhető el, amelyek alkalmasak a tudatosság megalapozására is. Emellett ez az elvi alapja a kétlépcsős (I. előkészítés, kutatás, tervezés; II. megvalósítás) pályázati szisztéma megkerülhetetlenül szükséges általános gyakorlatának. A városfejlesztés hosszú távú stratégia, amely az ott lakókat szolgálja. Ennek programja nem cél, hanem eszköz.

2. Ki kell dolgozni az épített örökség helyreállítását és gazdasági szempontú fenntarthatóságát segítő eszközrendszert, illetve az örökség és a környezet kapcsolatán alapuló gazdasági lehetőségek kihasználásának módszertanát. Ehhez az ismeretek széleskörű elsajátítása, terjesztése elengedhetetlen a műemlékvédelem, a városfejlesztés, az ingatlanfejlesztés, a városgazdálkodás, és más csatlakozó szakmák gyakorlóinak körében egyaránt. Mindezek alapja a nevelés és az oktatás.

3. A város műemlékeinek, vagy régészeti emlékeinek közkinccsé tételével, megfelelő újrahasonosításával a város rangja, történetisége, egyedisége hangsúlyozható, a helyi identitástudat erősíthető. A reális városfejlesztési projektek alapprogramjai – az új értékek feltárása, a meglévők érték megőrzése mellett – arányosan megújuló városközpontok létrejöttét segíthetik úgy, hogy azok ténylegesen és kimutathatóan növeljék az adott város, városrész, vagy ingatlan-együttes vonzerejét, a városi közösség és az értéket megőrző tulajdonosok presztízsét.

Kelt: Szombathely, 2009. szeptember 5.

A XXV. Országos Műemléki Konferencia résztvevői

Polifon népi örökségvédelem a XVI. Békési Népi Építészeti Tanácskozás Békés, 2009. október 1-3.

Szubjektív beszámoló

A *Békési Tanácskozás* életrekeltése minden szervezői és résztvevői várakozást felülmúlóan sikerült. Amikor a „közhangulat nyomásának” engedve hozzáfogtunk a szervezéshez, nem gondoltuk volna, hogy a felkért előadók, elenyésző kivételtől eltekintve, vállalják, sőt meg is tartják a tőlük kért előadásokat, hogy ezeket ötven-kilencven fős hallgatóság előtt teszik. És most már az is nyilvánvaló, hogy alábecsültük az érdeklődést, újabb és újabb szállást kellett keresni a jelentkezés során egyre gyarapodó résztvevők számára. Még szerencse, hogy az előadóteremben szaporítani lehetett a székek számát, és étkeztetésünk se okozott problémát.

A tanácskozás október 1-én kezdődött, a korábbi békési összejöveteléhez képest új helyszínen, Békés Városi Kulturális Központban, ami így utólag is jó váltásnak történt.

A korábban érkezőket *Csökmei László*, a város főépítésze városnézésre invitálta, melynek során nemcsak az új résztvevők ismerkedhettek meg Békéssel, hanem az előző tanácskozások „veteránjainak” is alkalmuk volt a szemmel látható fejlődést megtapasztalni.

A délután kezdődő ülés levezető elnöke *Nagy Gergely*, az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság elnöke volt. *Izsó Gábor* Békés város polgármestere meleg szavakkal köszöntötte a tanácskozást, és – többek között – annak a reményének is hangot adott, hogy a tizenhatodikát tizenhetedik, és továbbiak követik majd.

Az előadások sorát *Mezős Tamás* a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal elnöke nyitotta meg. *Bevezetés az építészeti tér antropológiai értelmezéséhez* címmel megtartott előadása nemcsak fontos alapvetése volt a tanácskozásnak, hanem elgondolkodtató megállapításai a vita során is felbukkantak. *Winkler Gábor* az Európa Nostra népi műemlékvédelemmel kapcsolatos díjazásairól adott áttekintést és értékelést. A *Torockói dokumentum 2009*-el kapcsolatos véleményét fejtette ki ezt követően *Balassa M. Iván*. *Tamáská Máté* pedig a falusi lakosság viszonyulását mutatta be a hagyományos építészethez *Falusiak és a történeti falukép* címmel.

Az ülés két része közötti szünetben kiállítás-megnyitók voltak. *Sófalvi István*nak a szilágylompéti templom festett mennyezetét bemutató fotóit *Harangozó Imre* néprajzkutató értelmezte és értékelte. *Szatmári Klára*nak a magyarlónai templomot bemutató posztereit Nagy Gergely mutatta be, *Dobosyné Antal Anna* *Fachwerk a Schwäbische Türkei területén* tablóját pedig *Tihanyi Csaba*.

A folytatásban Dobosyné Antal Anna összegezte, nem mindig kedvező tapasztalatait a XXI. század kezdeti tájház-helyzetéről. *Krizsán András* egy falu, Pula főépítésének tapasztalatairól számolt be, őt *Rajnai Gábor* követte, aki nemcsak az ECOVAST szerepéről, hanem általánosságban az örökségvédelem közgazdasági vonatkozásairól is beszélt.

A rövid vitát követően került sor a békési Dübögő Szálló éttermében a baráti találkozóra, melyen a terület országgyűlési képviselője, Békés alpolgármestere, *Erdős Norbert* köszöntötte a résztvevőket. Mondani se kell, a hangulat nagyon jó volt, és csak a másnapi (aznapi?) tanácskozás-folytatás miatt lett vége az összefoglalásnak.

Az október 2-i folytatásban Balassa M. Iván elnöklésével előbb Csökmei László adott számot a békési helyi értékvédelemről, majd *Andó György* a magyarországi szlovák tájházak fenntartására, üzemeltetésére szervezett nonprofit vállalkozást mutatta be. *Kerner Gábor* a Káli-medence civil értékvédelmének fénykoráról és kevésbé dicső jelenéről szólt és némileg rímelt mondandójára *Völgyesi Krisztinának* a hajósi pincesorral kapcsolatos tapasztalatait bemutató előadása. Az egyértelműen pozitív példáról *Szász Gábor* számolt be az alig háromszáz fős Závod igazán példaértékű védelmi tevékenységéről. *Olajos Csaba* előadásának címe is jól kifejezte mondandójának lényegét: *Tokaj világörökség – problémák, lehetőségek*. Nehéz volt eldönteni, hogy az előbbiek vagy az utóbbiak vannak-e számosabban. *Koszecz Sándor*, a tanácskozás házigazdája, a Kulturális Központ igazgatója azt a programot mutatta be, mellyel a békési fiatalokat megismertetik a város hagyományaival, értékeivel, és igyekeznek tudatos értékvédőket nevelni belőlük.

Délután az elnöklést *Fejérdy Tamás* vette át. Előbb Tihanyi Csaba beszámolója hangzott el a baranyai helyi értékvédelemről, majd Tarpa polgármestere, *Kelemen Béla* – viseletben – azt a rendkívül sokszínű tevékenységet mutatta be, mellyel a települést ország, sőt világszerte ismertté igyekeznek tenni. A somogyi tapasztalatokról *L. Balogh Krisztina* számolt be, néven említett pozitív és anonim, de azért azonosítható negatív példákat egyaránt felhozva. *Szabó László* több évtizedes tapasztalatait összegezte előadásban, mely a népi építészet magasépítészetre gyakorolt hatását is tárgyalta.

A záró-előadást *Istvánfi Gyula* tartotta *Népi műemléktől a falufejlesztésig* címmel általános érvényű megállapításokat téve.

A vita, melynek során a *Torockói dokumentum* értékelése volt az egyik központi kérdés, sokan fejtették ki véleményüket az elhangzottakkal kapcsolatosan, vagy tartottak akár önálló előadásnak is beillő hozzászólást.

A korábbi békési tanácskozásoknak mindig része volt egy tanulmányi kirándulás. Ezt a hagyományt is sikerült feleleveníteni. A *Dobos Albert* által szervezett és vezetett tanulmányút programja igen gazdag volt. Állomásain, Tótkomlóson, Medgyesegyházán, Kétegyházán, Eleken és végül Békéscsabán valóban polifon népi műemlékvédelmi gyakorlattal volt lehetőségünk megismerkedni. Vendéglátóink nemcsak szellemi táplálékban részesítettek minket, hanem Eleken egy igazán pompás ebéd formájában testi gyarapodásuktól is gondoskodtak.

A tanulságok bővebb értékelése helyett, talán beszédes, hogy a résztvevők közül többen kifejtették, jövőre is legyen békési tanácskozás, hiszen így állna helyre a „világ rendje”, a páros években békési, páratlanban az országos műemlékvédelmi tanácskozás ütem.

A szervezőktől, Dobosyné Antal Annától, Csökmei Lászlótól, Dobos Alberttől, Koszecz Sándortól, *Molnárné Tarkovács Mártától*, *Széphegyi Lászlótól*, valamint az ICOMOS titkárság részéről a fáradhatatlan *Pakulár Ibolyától* még nem volt alkalmam megkérdezni, hogy ők hogy vélekednek erről...

Mindenesetre, nekik, és minden közreműködőnek itt is megköszönöm munkájukat!

Balassa M. Iván

Mesterségek a székely közösségekben

A II. Énlaka-konferencia eredményei és tanulságai

2009. szeptember 24-26-án került megrendezésre a II. Énlaka-konferencia. Míg két évvel korábban ennek a kis székely falunak a története és kultúrája volt terítéken, most a székely kézművesség került az előadások középpontjába. A szervezők (Pro Énlaka Alapítvány, a székelykeresztúri Molnár István Múzeum, a Sapientia Egyetem Humántudományok Tanszéke - Marosvásárhely, valamint a Pécsi Tudományegyetem Régészet Tanszéke) felkérésének 22 kutató tett eleget a Székelyföldről és Kolozsvárról, Budapestről és Szegedről.

A konferencia szervezését a székelykeresztúri Molnár István Múzeum – Körösfői Zsolt és Luka Zsuzsanna – vállalták magukra, a sikeres lebonyolítás énlaki feladatait Szávai Piroska és ifj. Szávai Márton vállalták magukra. A konferencián példákkal és képekkel gazdagon illusztrált előadások hangzottak el a népi építészet, a különböző mesterségek tárgyköréből, de a kézművesség kutatási módszerei és eredményei is terítékre kerültek. A konferenciának a helyszínen, a falu művelődési házában Czire Alpár: Vallomás Énlakához c. fotókiállítását adott méltó keretet.

Pozsony Ferenc a székelyföldi kézművesség kutatásában elért eredményekről és feladatokról, Szulovszky János a kézműves örökségről mint stratégiai eszközről, Miklós Zoltán a székely kézművesség piaci meghatározottságáról tartott előadást, id. Szávai Márton a falusi kisgazdaságok gyümölcsészetét mutatta be Etéd és Énlaka térségében, Kinda István a Vargyas környéki mézeskalácskészítéséről tartott előadást. Albert Homonnai Márton Történeti építőanyagok Énlakán, Lázár Tamás Zsindelykészítés Háromszéken, Egyed Adrienn - Jombach Sándor Tájalakulási tendenciák előrejelzése a Firtos térségben címmel tartottak előadást.

Voltak előadók, akik egy-egy mesterséget választottak témájukként, és annak egy jellegzetes helyi változatát, gyakorlásának módját elemezték. Sándor-Zsigmond Ibolya egy kihalt mesterség, a székelykeresztúri szitásság, Gazda Enikő a székelyföldi mézeskalácsos mesterség, Luka Zsuzsanna egy székelykeresztúri kádárműhely, Kerekes Ibolya a mezőfelei gyékényfonók, Szócs László a Kőrispatakon és környékén gyakorolt szalmakalap-készítés mesterségének a bemutatására vállalkozott.

Vass Melánia a szekerességnek egy havasalji falu életében való jelentőségéről értekezett. Filep Antal a sóbányászat kutatásának egy meghiúsult, közöletlenül maradt kísérletét mutatta be alapos előadásában. A mesterségek mai gyakorlatába és értékelésébe vezetett át ifj. Szávai Márton „Ezermesterek”-ről, Gagyai József Fazakas András lakatos és kapukészítőről, Farkas Margit Máthé Ferenc Ilonka vargyasi fafaragóról és Fülöp Lajos Demeter Domokos falusi szobrászról szóló érdekes előadása. Ezekhez kapcsolódott Szűcs György Áron is aki a kézművesség határait feszegető tevékenységet elemezte.

A konferencia harmadik napját néhány környékbeli műhely meglátogatásának szentelték a szervezők. Elsőként az Etéd és Firtosmartonos között, a Csaba-kútjánál működő szénégető boksa meglátogatására került sor, majd a kőrispataki Szalmakalap múzeum következett.

Az előbbi egy ősi, nehéz mesterség vége felé közeledő gyakorlatát szemléltette, a másik pedig egy olyan élő mesterséget, ami mellé egy nemrégiben alapított múzeum került, ami a találékony múzeumvezetői tevékenység eredményeként évente több tízezer embert vonz ebben a kis faluba az egész világról. Az utolsó tanulságos látogatásra a kibédi posztóüzemben került sor. Itt a tartalmas tárlatvezetés a jelenleg is működő gépsorok mellett minden esetben bemutatta a hagyományos népi berendezéseket és gyakorlatot is.

A jelenlevők megvitatták a konferenciasorozat jövőjét is, és közös elhatározással meghatározták a 2011 szeptemberében tartandó III. Énlaka-konferencia témakörét: A székelyek története és régészete a középkorban.

Visy Zsolt

Ágostházi László DLA:

EMLÉKEZZÜNK RÁ, HOGY. . .

- November**
- November 1: **140 éve** (1869) helyezték el az *esztergomi Bazilika* épületének (Hild József) zárókövét
- November 5: **90 éve** (1919) halt meg SCHULEK FRIGYES építész, egyetemi tanár, purista műemlék-restaurátor, sok egyéb mellett a budai Halászbástya alkotója
- November 13: 5 éve (2005) halt meg DR ROMÁN ANDRÁS építész-mérnök, kandidátus, az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság egykori elnöke, nemzetközileg ismert műemlékvédelmi szakember
- November 24: **190 éve** (1819) avatták fel *Debrecenben a református Nagytemplom* épületét (J. Tallherr – Péchy Mihály – Rabl Károly)
- November 28: **100 éve** (1909) adták át a *Bp. Műszaki Egyetem Központi épületét* (Hauszmann Alajos)
- December**
- December 12: **110 éve** (1899) született Dr. TÓTH JÁNOS építész, grafikus, szakíró, építészeti és rendezési tervek készítője, a magyar népi építészet elismert kutatója

ICOMOS Híradó, a Magyar Nemzeti Bizottság közleményei
Szerkesztőség: 1014 Budapest, Szentháromság tér 6.

Levél cím: 1535 Budapest, Pf. 721. Telefon/fax: 212-76-15

E-mail: secretariat@icomos.hu

Honlap: www.icomos.hu

Kiadja a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal

Szerkesztő: Keller Annamária

Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság tagságával járó előnyök:

- állandó informáltság a műemlékvédelem hazai és nemzetközi eseményeiről, pályázatairól, ösztöndíjairól, stb. az ICOMOS honlap (www.icomos.hu), az ICOMOS Híradó és az ICOMOS News/Nouvelles ICOMOS révén
- ingyenes belépésre jogosító tagsági kártya a világ legtöbb múzeumába, műemlékébe, romterületére
- az UNESCO/ICOMOS Dokumentációs Központjának szabad használata

Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság pártoló Jogi tagja:
Kulturális Örökségvédelmi Hivatal